Jon Hellesnes

Professor, Institutt for filosofi, Universitetet i Tromsø

Intimbiografi og kraftprosa – kan det vere legitimt?

Sammendrag

Forskningsmiljøet Norsk sakprosa arrangerte 10. juni 2009 eit ope seminar med tittelen Etikk på sakprosaplakaten. Eitt av foredraga blei halde av filosofen og essayisten professor emeritus Jon Hellesnes. Redaksjonen i Sakprosa finn foredraget så relevant for det vidare faglege og kulturpolitiske ordskiftet om den litterære sakprosaens etikk at vi vel å publisere teksten om lag slik han blei framført på seminaret.

Redaktøren

Eg tar opp to problematikkar: Den eine gjeld legitimiteten til biografisk avsløring av privatliv. Den andre gjeld legitimiteten til paradoksal uttrykksform og kraftuttrykk. Eg ser ikkje bort frå at begge delar i visse tilfelle kan vere legitimt. Emnet mitt er legitimitet, ikkje legalitet. Det dreiar seg om kva som er etisk og fornuftsmessig i orden, altså ikkje om kva som er eller ikkje er tillateleg. Den juridisk sikra ytringsretten gir også rom for illegitime tekstar og bullshit, så ytringsretten er ikkje tema i min samanheng her. Ein illegitim tekst er ein som i ly av ytringsretten forureinar det offentlege rommet med vrøvl eller fælslege fordommar. (Lesaren kjem lett på eksempel sjølv.)

Korvidt ein tekst er eller ikkje er legitim, er noko ein kan avklare i ein praktisk diskurs à la Karl-Otto Apel og Jürgen Habermas. Tekstane er då tema, ikkje innlegg i diskursen. Ein praktisk diskurs er ein diskusjon om moralske normer, institusjonar og handlemåtar (inkludert bokutgiving) som er strengt sakleg og rasjonell, og der all annan autoritet enn autoriteten til det betre argumentet er nøytralisert. Det gjeld å finne ut kva som er bra eller minst ille for alle berørte partar. Verken avsløring av privatliv eller kraftprosa kan sjølv vere del av ein praktisk diskurs. Denne typen drøfting kan derimot gå for seg i forlaget i forkant av ei eventuell bokutgiving, eller hos kritikarar etter at boka er komen ut. Eg går no over til første problematikk: biografisk avsløring av privatliv.

Som kjent kan det finnast gode biografier, for eksempel politikarbiografier som er skrivne av historikarar. Slike bøker kan også vere spennande, eitt eksempel er Harald Berntsens biografi om Johan Nygaardsvold, *I malstrømmen* (1991; ny utg. 2003). Men det står ikkje like bra til med alle bøker innanfor sjangeren. Avlidne menneske, ikkje minst diktarar, blir stundom behandla som fritt vilt. Trenden er internasjonal. Men avsløringa av detaljar i privatlivet er som oftast irrelevant i ein kvar seriøs samanheng. Kva poeng ligg det i å fortelje om slikt som dette: trøtte skuleår, fåfengd elsk, pinlege slagsmål, opphald i fyllearesten, kirurgiske inngrep, hemmeleg erotikk, gonoré og krimsykje? Eller som det heiter i ein parodi: "Då kikhosten herja som verst, måtte den kjenslevare diktardrøvelen tole minst ti host per sekund!"¹ Mykje som finst i biografier, burde ha blitt liggjande der det høyrer heime, blant trivialitetar i ein kvardag utan offentleg interesse. Dessutan er det vanskeleg å forstå dvelinga ved "utagerende" kjønnsliv eller absurde påfunn andre døgeret av ein lang rangel. Slikt har jo så mange vore med på, og kvifor skal det då liksom vere sensasjonelt, straks det blir fortalt om ein biografert person?

Eg meiner at dette står fast: Det må ei særskilt legitimering til, dersom ein skal kunne bryte

¹Sitatet her er frå eit nummer i ein studentkabaret frå tidleg 1960-tal. Nummeret var skriva av Jon Hellesnes og framført av han. Det var ein parodi på historisk-biografisk litteraturgranskning.

privatfreden gjennom nærgående biografi. Utan slik legitimering forvandlar biografien seg til biografs, eit særtilfelle av bullshit. Eg skal prøve å forklare poenget i dette prinsippet gjennom å fortelje om eit biografiprojekt som, i mitt tilfelle, havarerte alt før det retteleg kom i gang. Det galdt den såkalla romansen mellom filosofane Hannah Arendt og Martin Heidegger i perioden 1925-1928.

Seint i livet kunne dei begge vedgå at dei hadde vore eit par. Men då blei affæren også åndeleggjort. Ei rad beundrarar hjelpte dei med det. Så det manglar ikkje på glorifiserande historier om kjærleiken mellom to store ånder. Men dette var lenge etter, for under affæren var den unemneleg. Ingenting skulle ut! Ingen skulle vite noko! Heller ikkje etter at den var over. Hemmelegghaldet varde i mange år.

Det passa seg ikkje for den unge, radikale Hannah å rote med ein politisk tvitydig professor, og det visste ho. Det passa seg ikkje for ein mann med status som alvorstyngd, germansk tenkjar å ha dame på si, endåtil ei jødisk studine. Og det visste han. Dessutan var ikkje fru Elfride å spøkje med! Det kunne fort bli lite hugnad i heimen. Kort sagt: Hannah og Martin hadde ei felles interesse i å halde forholdet strengt hemmeleg. Dermed blei det forviklingar som i ein Hollywood-film.²

Dei la ut hemmelege teikn til kvarandre, dei blinka med det elektriske lyset, eller dei bar bestemte plagg for å varsle at kysten var klar. Deretter blei det heite stunder på ein avgøymd hybel, i baksetet til ein "automobil", bak ein busk i skogen eller i eit skummelt pensjonat der ingen skulle tru at nokon kunne bu. Eller professor Heidegger hadde liksom fått melding om eit viktig møte i ein annan by enn Marburg. Han reiste brått heimanfrå. Student Arendt var alt på plass. Dobbeltrommet var tinga under falske namn. Ved slike høve blei det "vita activa" både på den eine og den andre måten. Heilt lydlause var dei neppe heller. Dermed var det somme som hørde, forstod og visste. Slik er det jo så ofte.

Her er det altså ein kontrast mellom den statusen dei etter kvart fekk, og heilt vanleg forvirring i kjønnslivet, der ofse og nyting slår ut all dømmekraft, inkludert den felles innsikta om at forholdet er upassande. Denne kontrasten mellom det liksom-opphøgde og det heilt ordinære utgjer eit argument for å vere nærgående, men det er ikkje særleg sterkt, ikkje aleine iallfall. Det som skjedde seinare, gir ein sterkare grunn.

Heidegger blei aktiv nazist. Hjelpa hans til Hitler i 1933 var svært viktig i den tidlege fasen, då regimet enno mangla styrke. Heidegger kom med alt han hadde, og det var ikkje lite, for no var han blitt internasjonal åndsfyrste. Seinare blei han også Gestapo-informant. Arendt blei aktiv antinazist i emigrasjon. Ho gjorde ein god innsats i kampen mot nazismen, og blei heltinne for mange antifascistiske intellektuelle.

I 1950 møtte Arendt Heidegger att, og frå då av arbeidde ho utrøyttelig for rehabiliteringa av han. Ho forsvara han i artiklar og verka nærmast som hans litterære agent overfor amerikanske forlag. Slik åtferd frå ei som med rette var kjend som militant antifascist og spesialist på nazi-ugjerningar, gjorde det lett, for dei som ønskte det, å sjå bort frå Heideggers nazi-fortid. Det var jo også naturleg å tenkje slik: "Når Arendt, med sin uklanderlege bakgrunn, kan ta så lett på dette, er det nok heilt ubetydeleg det Heidegger har gjort." Alt dette gjer at det personlege forholdet mellom Arendt og Heidegger vedgår andre enn dei sjølve.

På den andre sida: Endå om eit brot på privatfreden kan vere legitimt her, får ei nærgående skildring fort karakter av å vere nyfiken grafsing. Grunnen til det er nettopp alt hemmelegghaldet deira, dei mange stolne stundene under pinlege omstende. Endåtil det vesle utdraget mitt av den prosaiske historia om Arendt-Heidegger-affæren ovanfor vil kanskje verke støytande. Beundrarar av

² Følgjande verk inneheld ei litteraturliste med tilvisingar til biografisk stoff om emnet: Rüdiger Safranski (1998). *Ein Meister aus Deutschland. Heidegger und seine Zeit*, Frankfurt: Fischer Verlag; første utg. München 1994.

Arendt og/eller Heidegger vil kanskje seie det slik (i bokmeldarprosa): "*Utgydelsene til Hellesnes er et eksempel på det han selv kaller biografis.*" Og eg er nesten samd. Men berre nesten. Det følgjande er trass alt eit fagleg legitimt spørsmål: Kvifor engasjerte Arendt seg så sterkt i rehabiliteringa av den politisk kompromitterte Heidegger? Mitt svar er altså at ho hadde private og personlege grunnar. Dei skreiv seg frå ei tid lenge før krigen. Kort sagt: Fortida til Hannah og Martin er historisk relevant. I så måte er ein omtale av det personlege forholdet deira forskningsetisk legitim. Likevel er det med glede eg har lagt bort alt vidare arbeid med denne affæren.

Kva så med dei mange biografiane som er utan legitimering for brotet på privatfreden? Likevel skvalpar dei over av pikante rapportar frå intimsfæren, endåtil av utdrag frå sjukejournalar. Er dei ikkje på nivå med kjendisavsløringane i vekeblada? Er det nokon grunn til å vurdere dei annleis? Dreiar det seg ikkje rett og slett om nyfiken sladder og biografis? Det er påfallande at biografiar, inkludert intimbiografiar, har ei sterk stilling i den norske bokheimen. Salstala er av og til høge. Det er eit fenomen som kallar på hypotesar til forklaring.

Eit godt utgangspunkt for ei nærare gransking finn vi nettopp hos Martin Heidegger. Trass alt står det fast at han er ein viktig filosof. I verket *Sein und Zeit* har han analysert nyfikenskap og sladder som manifestasjonar av nihilisme (Heidegger 1976). Ein kultursosiologisk hypotese ut frå Heidegger vil kunne gå ut på dette: I ein kultur der nihilismen breier seg, vil det bli etterspurnad på private avsløringar. Samtidig vil der vere eit visst behov hos publikum for å bortforklare trongen sin til å gi seg over til nyfiken grafing. Det vil høve bra med eit høgkulturelt ferniss. Intimbiografiar med ein opprekklamert status som "lødig sakprosa" vil då vere tingen.

Likevel meiner eg vi treng distinksjonar i tillegg til dei Heidegger har, for det finst både svak og sterk nihilisme, noko som Aasmund Olavsson Vinje oppdaga om lag 10 år før Nietzsche. Han skilde mellom "nihilisme på borg" og "hugsterk nihilisme". Ut frå Vinje og Nietzsche har eg laga skiljet mellom lettnihilisme og nihilisme. Det førstnemnde ordet er ein analogi til lettøl, lettmaiones, lettmargin og liknande, ei nærare drøfting av fenomenet finst i boka mi *Illusjon?* (2004 ss. 96-113). Den nihilismen som gjer det lukrativt å utgi intimbiografiar (biografset), er så klart av det lette slaget: nihilisme light. Det er min hypotese.

Eg minner om grunntesen min: Avsløring av privatliv er berre legitimt om det er historisk relevant eller viktig av ein annan god grunn. Kor vidt avsløringa er eller ikkje er det, er eit spørsmål for den rasjonelle diskursen. Eg går over til neste problematikk: kraftuttrykk og paradoksal uttrykksform.

Eit retorisk paradoks, til forskjell frå eit logisk, er ein påfallande eller skrudd uttrykksmåte som snur opp ned på *doxa*, forstått som ei utbreidd, men ufornuftig oppfatning. Eit slikt retorisk verkemiddel må til i situasjonar der folk kviler sløvt i ein sjølvtilfreds konsens innanfor ei ramme av "trygge og faste verdiar". Då vil det vere vanskeleg, kanskje uråd, å få fram eit kritisk poeng berre med argument som er saklege i "næssiansk" forstand, eller som høver i ein praktisk diskurs à la Apel og Habermas. I slike tilfelle er kritisk ettertanke noko som må provoserast fram – for eksempel med paradoks. Om dette seier Ludvig Holberg: "*Ved paradoxer forstaar jeg paastande, der med virkningsfulde eller i det mindste sandsynlige grunde angriber almindelig anerkendte forestillinger, der ligesom haver faaet borgerret. Hvis paradoxerne imidlertid ikke er af den art, er der intet jeg mer afskyer*" (Holberg 1744/1877 s. 7). Han heldt fast ved den kritiske rasjonalismen. Han gjekk ikkje inn for å løyse den opp.

Retoriske grep av ymse slag kan også tene til å få fram noko i og for seg velkjent, men som det er altfor lett å oversjå eller å gløyme når det verkeleg gjeld. Mangt viktig er nemleg skjult bak sin karakter av å vere sjølv sagt, naturleg eller trivielt, og for å få det fram igjen til ettertanke, må ein stundom vere retorisk oppfinnsam. Ved å halde fast ved prinsippa for kritisk tenking slik Holberg gjorde kan ein kanskje greie å gi retorisk kraft til paradoks og andre språklege avvik. Det eg siktar til med uttrykket "avvik" er slikt som eit overlagt brot med ein logisk eller grammatisk regel og

ironi. Dei retoriske grepa er – som effektive språklege handlingar – dialektiske parasittar på den direkte talen og den konsistente argumentasjonen. Liksom det berre er muleg å lyge fordi det ikkje er slik at alle alltid lyg, er det berre muleg å vere paradoksal og ironisk i kontrast til den ikkje-paradoksale eller ikkje-ironiske språkbruken. Derimot er det slik at dei som gjer unntaka til hovudregel, og som ikkje vil ha anna enn paradoks eller ironi, øydelegg føresetnaden for begge delar. Dei sit att med sutleprat og dvaske greier. Slik gjekk det stort sett med postmodernismen.

Også avvik frå visse sosiale normer kan gi retorisk effekt. Dersom ein greier å formidle innsikt samtidig som ein er grov, kan det bli kraftige saker, for eksempel i form av latterleggjering. Blant norske skribentar er nok Aasmund Olavsson Vinje (1818-70) framleis rekordhaldar i så måte. I 1859 då Bjørnstjerne Bjørnson hadde gitt ut bondefortellinga *Arne*, skreiv han ei lang melding i Dølen (Vinje, Dølen, 9. oktober 1859). Her snudde han opp ned på Bjørnsons prosjekt. Han framstilte nemleg boka som ein storveges parodi. I *Arne* var alt tåpeleg og sentimentalt i norsk diktning konsentrert og drive opp på eit eineståande nivå av toskeskap. Det var ifølgje Vinje meisterleg gjort!

I 1866 heldt Vinje på å le seg i hel. Då las han nemleg noko han oppfatta som ein grotesk, komisk satire: *Brand. Et dramatisk digt!* Henrik Ibsen var ifølgje Vinje stor som komisk diktar. Heretter ville det bli vanskeleg å gi ut høgstemt idealistisk vrøvl! ”*For rett å nyta det glimrande i Brand må eg derfor taka han [Brand-figuren] skjemtfull. Han er for ravende galen, må vita, til å vera ålvorsam.*” Men Vinje visste jo at både Bjørnson og Ibsen var alvorsmenn. Derfor skreiv han også dette: ”*Filosofisk tala so er dei [Bjørnson og Ibsen] subjektivt tragiske, men objektivt komiske*” (Vinje 1866 s. 92).

Vinje skreiv òg mot Marcus Jacob Monrad (1816-97). Han var professor i filosofi ved Universitetet i Christiania, men verka også som litteraturkritikar i Morgenbladet. Vinje skreiv blant anna følgjande:

”Og so er det verste ved det at han i grunnen ingen mann er, men eit tutarhorn som all verdsens skulelitteratur og dogmatiske synsmåtar liksom blæs igjennom. Eller kanskje ein annan likning vøre betre.

Det er noko i medisinen som heiter dyspepsi, trur eg; og denne sjuken har seg so at mennesket liksom usmelta gjer frå seg det som det tek inn, so du kan finna det alt atter, riktig nok berre i halv naturleg tilstand. Slik finn du i det denne filosofiske kritikaren skriv, eit romersk potetskal, eit gresk fiskebein, eit jødisk gryn, ein norsk kjøtbete osb. i det endelausa med klumpar av Hegel og Gud veit alt”

(ibid).

Ifølgje Vinje hadde Monrad ein uhorveleg mage, men mangla smak: ”*Du veit at tunga alltid er sleip og kvit når magen er i ustand*” (Vinje 1866 s. 232). Vi kan neppe seie at Vinje var direkte høfleg. Mest ufin var han likevel i nekrologen over Anton Martin Schweigaard i 1870 (Vinje 1970). Schweigaard var professor i ”lovkyndighed”, statsøkonomi og statistikk. Han var også ein sentral stortingspolitikar og lovgivar. Han var ein av dei som bygde det nye Norge.

Nekrologen til Vinje er nærmast ei bok på sytti sider, og her får den nyleg avlidne Schweigaard gjennomgå. Hovudpoenget er at Schweigaard alltid har mangla filosofisk danning, og at han har påført Norge ei instrumentell og prinsipplaus forståing av politikk og samfunn. Antifilosofisk var Schweigaard i ungdomen, og slik blei han verande livet ut. Han var flink til å analysere, men greidde ikkje å få elementa saman att. Ein passasje er slik:

”Du ser liksom dette unge gode og kunnskapsrike, men likevel umogne hovud. Det er nihilismen eller denne tru på ingenting; men det er ikkje dette ingenting på borg; det er eit hugsterkt og tilstridt ingenting, og derfor er det alltid noko i det, nemleg ei tru på det einstaka om ikkje på det sambundne eller på casus om ikkje på nexus, eller meir tydeleg ei

tru på treet, men ikkje på skogen. Livet er sundt, men ikkje atter sambunde. Tor sit liksom ned i Jotunheimen med Trym og alt sundslege med hamaren ikring seg, og Volva lyfter seg opp gjennom blodeimen og spår ilt"

(Vinje 1866 s. 364).

Vinje døydde i same året som Schweigaard. Somme ser kanskje ein ironi i det.

Vinje tok altså for seg ei rad store menn i den nye norske nasjonen. Han dreiv ap med dei og gjorde dei latterlege. Så vidt eg veit, var det likevel ingen massedemonstrasjon mot han, slik det var mot Nina Karin Monsen i høve Fritt Ord-prisen til henne, mai 2009. Denne demonstrasjonen i kombinasjon med kampanjen mot Monsen i Dagbladet og alle kanalar gjorde det eintydig og klart at det skal mykje *civil courage* til for å gå motstraums her i landet. Det medfører ein høg sosial risiko. Kampanjen blei dermed eit sterkt vitnemål om at Fritt Ord denne gongen hadde funne ein verdig prisvinnar. Slik såg det ut også for folk som var sterkt usamde med Monsen i sak, men som var utanfor krinsen av dei som vaktar progressiviteten i Oslo. I så måte blei heile aksjonen kontrafinal, dvs. den verka mot si eiga målsetjing. Vinje ville ha lagt merke til mangelen på strategisk-taktisk klarsyn i denne aksjonen. Han ville nok ha kome med ein del velvalde ord. Vinje hadde alltid ei innsikt eller eit viktig poeng i det han så ufint og grovt la fram. Nettopp her har vi kanskje eit slags kriterium.

Dersom grov kraftprosa inneheld innsikter eller viktige poeng, så er den kanskje, trass alt, legitim. Endå om Vinje var ufin, hadde han gode innsikter, også av filosofisk art. Av utdanning var han jurist, men han hadde også lese mykje filosofi. Han fann norske diktarar, inkludert Bjørnson og Ibsen, altfor uskolerte.

I våre dagar finst det grov kraftprosa utan innsikt. Den tener ikkje noko anna formål enn å auke temperaturen i den norske pseudodebatten. Redaktørane sit liksom og ventar på ein politikarskandale. Kulturredaktørane ventar på eit avvik frå den herskande åndsmoten. Dei er klare til å setje inn ein refsande og oppøst skribent. Eg ser dei for meg som gribbar i ein (nihilistisk) ørken. Dei sit på ei morken beingrind i håpet om at det snart kjem ein vaklevoren og dødsmerkt dromedar. Då skal det bli både blodsprut, gorr og feitt fråtseri.

Kor vidt der er eller ikkje er innsikt i eit stykke kraftprosa, er ei sak for den rasjonelle diskursen. Den kan, som alt nemnt, førast før ei eventuell bokutgiving, eller hos kritikarar etter at boka er komen ut. Kraftprosaen er då tema, ikkje eit bidrag i drøftinga. Kraftprosaen sjølv ligg langt unna praktisk diskurs i diskursetisk forstand. Men det er, i seg sjølv, inga innvending mot den. Det er eit hovudpoeng i denne etiske teorien at den praktiske diskursen verken kan eller bør monopolisere det kommunikative feltet.

Litteratur

- Berntsen, H. (1991). *I malstrømmen*. Johan Nygaardsvold. Oslo: Aschehoug; ny utg. 2003.
Heidegger, M. (1976). *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag; førsteutg. 1927.
Hellesnes, J. (2004). *Illusjon?* Oslo: Det Norske Samlaget.
Holberg, L. (1744/1877). *Essays*. utv. ved K. Heggelund, Oslo: J.W. Cappelen.
Midttun, Olav (red.) (1944). *Vinje: Skrifter i samling*. Oslo: Cappelen
Vinje, A.O. (1859). *Dølen*. 9. oktober (1859).
Vinje, A.O. (1866). *Dølen*. 8. april 1866; her sitert frå *Skrifter i Samling*, vol. 2 (1944).
Vinje, A.O. (1870). "Om Schweigaard." i *Dølen* 13. februar – 24. juli (1870).